

Aneta Nisiobęcka

Warszawa

Reemigracja Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*

W powojennej historii Polski powrót rodaków z Francji był jednym ze znaczących ruchów migracyjnych, głównie ze względu na rolę, jaką przyszło im odegrać w życiu politycznym i ekonomicznym Polski. Co prawda stosunek liczby osób powracających z Francji do ogólnej liczby 3 798 715 polskich repatriantów i reemigrantów nie był tak imponujący — według *Rocznika statystycznego 1949* z Francji do Polski wróciło ok. 140 tys. osób¹. Repatriacja i reemigracja z Francji była możliwa dzięki zawartym między Polską a Francją czterem porozumieniom: z 20 II 1946 r., 10 IX 1946 r., 28 XI 1946 r. i 24 II 1948 r., które umożliwiły powrót górników, rolników i robotników przemysłowych.

W niniejszej pracy poświęconej reemigracji polskich obywateli z Francji po zakończeniu drugiej wojny światowej oraz ich adaptacji w Polsce Ludowej najważniejsze analizowane szczegółowe problemy badawcze zostały sformułowane w następujący sposób: Jakie były deklarowane cele, a jaka była rzeczywista polityka władz warszawskich i Paryża wobec powracających do Polski? Na jakim szczeblu władzy podejmowano nad Sekwaną decyzje dotyczące powrotu Polaków do ojczyzny? Czy Francja zmieniła (a jeżeli tak, to dlaczego) stanowisko wobec polityki reemigracyjnej w analizowanym okresie? Istotne było przedstawienie opinii francuskiej Polonii o reemigracji oraz przytoczenie argumentów w sprawie powrotu, którymi posługiwały się organizacje polonijne we Francji. Ważne było także przedstawienie skali akcji repatriacyjnej i reemigracyjnej. Istotny wpływ na badane problemy adaptacyjne wywarła sprawa adekwatności założeń komunistycznej polityki repatriacyjnej i reemigracyjnej oraz związanych z nią obietnic awansu zawodowego składanych polskim robotnikom w stosunku do rzeczywistej sytuacji stalinowskiej Polski.

* Autoreferat rozprawy doktorskiej obronionej 25 XI 2015 r. na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Promotorem była prof. dr hab. Grażyna Maria Pasztor, recenzentami prof. dr hab. Teresa Kulak z Uniwersytetu Wrocławskiego oraz prof. dr hab. Rafał Habielski z Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

¹ *Rocznik statystyczny 1949, Główny Urząd Statystyczny RP*, Warszawa 1950, s. 26; H. Jędruszczak, *Zatrudnienie a przemiany społeczne w Polsce w latach 1944–1960*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 111. Według informacji zawartych w *Atlasie ziem Polski do kraju przybyło ok. 3,6 mln osób*. Zob. *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski*, red. W. Sienkiewicz, G. Hryciuk, Warszawa 2008, s. 83–87.

Ruchy ludnościowe są jednym z czynników warunkujących stosunki międzynarodowe. Migracja polskiej ludności z Francji nie pozostała bez wpływu na kształt bilateralnych stosunków polsko-francuskich w okresie międzywojennym, a potem w czasie „zimnej wojny”. W okresie międzywojennym polityka migracyjna Francji i Polski miała punkty styczne: Polska, chcąc zaradzić nadmiernemu przeludnieniu, 3 IX 1919 r. podpisała z Francją *Konwencję polsko-francuską o emigracji*, a 5 VI 1920 r. umowę polsko-francuską zezwalającą na emigrację „Westfalaków” pracujących w Nadrenii i Westfalii, które dla kraju nad Sekwaną oznaczały napływ siły roboczej potrzebnej do odbudowania zrujnowanej Wielką Wojną francuskiej gospodarki. Katastrofalna sytuacja demograficzna i gospodarcza, w jakiej znalazły się Polska i Francja po zakończeniu drugiej wojny światowej, spowodowała, że problem migracyjny stał się jedną z istotniejszych kwestii w relacjach dyplomatycznych między Paryżem i Warszawą w okresie 1945–1950. Oba państwa dążyły do odbudowania gospodarki, dla której najważniejszym surowcem energetycznym był węgiel. Rząd francuski miał świadomość, że odpływ z Francji do Polski wykwalifikowanej siły roboczej, przede wszystkim górników, okazałby się destrukcyjny dla sektora przemysłowego. Z kolei dla Polski powrót emigrantów oznaczał odzyskanie wykwalifikowanych kadr potrzebnych w kopalniach na Dolnym Śląsku. Analiza ministerialnych dokumentów rządów Polski i Francji po zakończeniu drugiej wojny światowej daje podstawy do twierdzeń, że oczekiwania obu państw wobec polskiej emigracji zarobkowej były rozbieżne.

Początek rozważań podjętych w pracy wyznacza rok zakończenia wojny. Wyjaśnienia natomiast wymaga cezura końcowa pracy. Jak wynika z dokumentów, rok 1950 kończył polsko-francuskie rozmowy o reemigracji. Od roku 1948 relacje obu państw cechowały narastające napięcie, „wojna wizowa” oraz aresztowania polskich obywateli we Francji i francuskich w Polsce, co miało wpływ na przebieg reemigracji. Francja, pomimo starań i wysiłków strony polskiej, nie zgodziła się na podpisanie umowy reemigracyjnej na rok 1949, gdyż uważała, że Polacy nie byli już zainteresowani powrotem do kraju. Jeszcze w 1949 r. reemigranci, którzy pod koniec 1948 r. wysłali kwestionariusze do Komisji Mieszanej Polsko-Francuskiej, mieli prawo do powrotu na podstawie zapisów zawartych w umowie z 1948 r. Od 1950 r. po wygaśnięciu wzajemnych zobowiązań prawnych między rządami polskim i francuskim, dotyczących powrotu polskich górników i robotników, polscy obywatele mogli starać się o powrót do Polski już tylko indywidualnie. W latach 1947–1950 Francja i Polska podjęły również rozmowy dotyczące ubezpieczeń społecznych Polaków we Francji, jak również Polaków przybyłych z Francji do Polski. Z analizy archiwalnych dokumentów wynika zatem, że rok 1950 kończył rozmowy polsko-francuskie o reemigracji, jak również na temat kwestii ubezpieczeń społecznych, związanych z powrotem górników, rolników i robotników przemysłowych.

Od momentu podpisania pierwszej konwencji o reemigracji i powrotu pierwszych górników i rolników do Polski zaczął się proces przystosowywania do nowej rzeczywistości, który nie zakończył się z chwilą zorganizowania transportów. Trudno jednoznacznie stwierdzić, kiedy kończył się proces adaptacji reemigrantów w Polsce. Ze sprawozdań, m.in. Ministerstwa Ziemi Odzyskanych (MZO) i resortów spraw bezpieczeństwa dotyczących życia powracających do kraju rodaków, wynika, że budzili oni ich duże zainteresowanie, szczególnie w latach czterdziestych i pięćdziesiątych, a nawet sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Z tego też powodu rozważania zawarte w tej pracy wykraczają poza przyjętą cezurę chronologiczną. Tam, gdzie było to konieczne, analizie poddano wydarzenia sprzed 1945 r. (pierwsza część pracy przedstawiająca genezę emigracji zarobkowej do Francji) lub późniejsze, po 1950 r., aby zwrócić uwagę na problemy z adaptacją i przystosowaniem reemigrantów do warunków życia w Polsce.

Za podjęciem powyższej problematyki przemawiało kilka przesłanek. W polskiej literaturze naukowej kwestia powrotu Polaków z Francji nie doczekała się dotąd odrębnej analizy.

Problem repatriacji polskich obywateli został omówiony m.in. w pionierskiej pracy Krystyny Kersten². Z kolei Jacek Wróbel omówił zagadnienie powrotu do Polski żołnierzy walczących w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie (PSZZ) i przeanalizował też tajne raporty Urzędu Bezpieczeństwa (UB) stosującego inwigilację środowisk repatrianckich³. Jednak w obu tych pracach problem repatriacji i reemigracji z Francji nie jest kwestią pierwszoplanową. Sporadycznie również temat ten pojawia się w publikacjach poświęconych działalności Polaków i organizacji polonijnych we Francji, relacjom polsko–francuskim w okresie „zimnej wojny” oraz osadnictwu na Dolnym Śląsku⁴. Temat repatriacji i reemigracji z Francji pojawia się zaledwie w kilku artykułach: Haliny Janowskiej⁵, Stanisława Jarosa⁶, Edmonda Gogolewskiego⁷, Henryka Zielińskiego⁸ oraz Janine Ponty⁹.

Rzadziej zajmowano się procesami adaptacyjnymi reemigrantów na Dolnym Śląsku. Materiał socjologiczny dotyczący przeobrażeń mentalnych reemigrantów, zebrany w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku przez Władysława Markiewicza i opisany w jego pracy, mimo solidnej bazy faktograficznej budzi zastrzeżenia spowodowane ograniczeniami cenzury¹⁰. Jedną z najnowszych publikacji podejmujących temat adaptacji Polaków powracających z Francji jest książka Piotra Reteckiego. Autor przeprowadził wywiady z mieszkańcami regionu wałbrzyskiego, ale ograniczył pole swych zainteresowań do tego regionu¹¹. Z pewnością wspomniana książka, choć oparta na analizie jednego typu źródła — relacji zebranych zgodnie z metodologią „historii mówionej” — poszerza stan badań na temat przeobrażeń świadomości reemigrantów na Dolnym Śląsku. Jednak do tej pory w pracach badawczych nad procesami adaptacyjnymi reemigrantów nie brano pod uwagę materiałów archiwalnych administracji państwowej oraz aparatu bezpieczeństwa. W polskiej literaturze naukowej pomijano również kwestię powrotu i procesów adaptacyjnych polskich rolników. Nie da się

² K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej (Studium historyczne)*, Wrocław 1974.

³ J. Wróbel, *Na rozdrożu historii. Repatriacja obywateli polskich z Zachodu w latach 1945–1949*, Łódź 2009.

⁴ O problemach politycznych i społecznych związanych z powrotem górników, rolników i robotników przemyślowych do Polski pisali m.in.: L. Turajczyk, *Polonijne organizacje społeczno–polityczne we Francji i ich postawa wobec powrotu emigracji zarobkowej do kraju*, „Materiały i Studia z Najnowszej Historii Polski” 1967, t. III; idem, *Spoleczno–polityczne organizacje polskie we Francji 1944–1948*, Warszawa 1978; D. Jarosz, M. Pasztor, *Robineau, Bassaler i inni. Z dziejów stosunków polsko–francuskich w latach 1948–1953*, Toruń 2001; iidem, *Conflits brûlants de la guerre froide. Les relations franco–polonaises de 1945 à 1954*, Lavauzelle–Paris 2005; iidem, *Stosunki polsko–francuskie 1944–1980*, Warszawa 2008; Z. Girzyński, *Polska–Francja 1945–1950*, Toruń 2005; T. Szarota, *Osadnictwo miejskie na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.

⁵ H. Janowska, *Dwie reemigracje Polaków z Francji*, „Problemy Polonii zagranicznej” 1964–1965, t. IV.

⁶ S. Jaros, *Reemigracja Polaków z Francji w latach 1946–1948*, „Problemy Polonii zagranicznej” 1971, t. VI.

⁷ E. Gogolewski, *Powrót do Polski robotników polskich z Francji*, „Przegląd Polonijny” 1990, z. 4.

⁸ H. Zieliński, *Rząd polski a problemy emigracji polskiej we Francji (1944–1947)*, „Przegląd Polonijny” 1975, z. 2.

⁹ J. Ponty, *Un enjeu des relations franco–polonaises: l’immigration collective et le retour en Pologne (1919–1948)*, w: *Les relations entre la France et la Pologne au XXe siècle*, pod kierunkiem B. Michela i J. Łaptosa, Kraków 2002.

¹⁰ W. Markiewicz, *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960.

¹¹ P. Retecki, *Górnictwo w Wałbrzychu w latach 1945–1948*, Wrocław 2010.

zaprzeczyć, że materiał źródłowy dotyczący tej grupy jest uboższy niż w przypadku górników, niemniej jednak polscy rolnicy byli drugim środowiskiem zawodowym we Francji (zaraz po górnikach), na którego powrocie polskim władzom komunistycznym zależało. Te właśnie powody stały się główną przesłanką do podjęcia tematu ruchu migracyjnego Polaków z Francji po drugiej wojnie światowej oraz ich adaptacji w powojennej Polsce.

Prezentowana rozprawa z historii bilateralnych stosunków polsko–francuskich oparta została na historycznym materiale źródłowym. Próba analizy problemu powrotu Polaków z Francji do kraju wymagała przeprowadzenia szerokiej kwerendy archiwalnej, zarówno w archiwach polskich, jak i francuskich. W pracy wykorzystano dokumenty znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, w zespołach: Ministerstwo Ziem Odzyskanych, Ministerstwo Odbudowy, Dział Wspomnień i Relacji, Polskie Grupy Językowe KPF oraz powstanie i działalność PPR we Francji, KC PZPR Biuro Listów i Inspekcji, Konsulat Honorowy RP w Nicei, Konsulat RP w Lyonie, Konsulat RP w Marsylii, Konsulat RP w Tuluzie, Ambasada RP w Paryżu.

Archiwalia odnalezione w zespołach: Wydział Romański, Departament Polityczny Francja, Emigracja Polska Biuro Konsularne (zespoły nr 6, 8, 20, 22) w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie pozwoliły odtworzyć stanowisko polskich władz komunistycznych i organizacji polonijnych wobec repatriacji i reemigracji.

Dzięki materiałom Polskiej Misji Wojskowej we Francji, znajdującym się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, udało się przedstawić rozmieszczenie obozów wartowniczych, a także pokazać stosunek przetrzymywanych tam „wartowników” do idei powrotu. Raporty Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP), Wojewódzkich i Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa (WUBP, PUBP) umożliwiły ujawnienie stosunku władz komunistycznych w Warszawie wobec Polaków, którzy zdecydowali się na powrót do kraju. W przypadku tych ostatnich archiwaliów trwa dyskusja na temat ich wiarygodności. Z całą pewnością należy powiedzieć, że materiały te nie są mniej wiarygodne od innych ogólnodostępnych dokumentów administracji państwowej PRL. Jednak stwierdzenie wiarygodności źródeł wytworzonych przez komunistyczny aparat represji nie zwalnia badaczy od ich weryfikacji, gdyż wiedza zawarta w tych dokumentach nie jest ani pełnym, ani wiarygodnym obrazem Polski Ludowej, ale spojrzeniem na peerelowską rzeczywistość z punktu widzenia zainteresowań UB. Materiały opatrzone klauzulami tajności nie były przeznaczone dla szerokiego grona odbiorców i dlatego można z całą pewnością stwierdzić, że są wiarygodnym źródłem pracy operacyjnej służb. Nie oznacza to jednak, że jest to kompletny obraz rzeczywistości Polski Ludowej¹².

Problematyki reemigracji z Francji nie można omawiać bez konfrontacji z dokumentami władz administracji francuskiej. Materiał archiwalny odnaleziony w Archives de Ministère des Affaires étrangères w Paryżu, Archives Départementales des Pyrénées–Atlantiques w Pau, Archives Départementales de l’Ariège we Foix i Archives Départementales des Pyrénées–Orientales w Perpignan pozwolił ujawnić nieznanne do tej pory w polskiej literaturze naukowej stanowisko rządu francuskiego wobec cudzoziemców w drugiej połowie lat trzydziestych i w okresie drugiej wojny światowej.

¹² F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji*, w: *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno–źródłoznawcze*, red. idem, Kraków 2006, s. 56, 57; M. J. Chodakiewicz, *Wędrowniki historyka. Kilka słów o metodologii*, w: *Wokół teczek bezpieki...*, s. 177–191; P. Franaszek, „Jagiellończyk”. *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach osiemdziesiątych XX w.*, Kraków 2012, s. 14; A. Friszke, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i Komandosi*, Kraków 2010, s. 16, 17; D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Warszawa 1998, s. 13.

Odtworzenie stanowiska władz francuskich wobec polskich emigrantów, którzy zdecydowali się na powrót do Polski po drugiej wojnie światowej, było możliwe dzięki dokumentom znajdującym się w zespołach Cabinet du Ministre, Cabinet R. Schuman, Série Y, Internationale oraz Série Z Europe, Pologne, przechowywanych w Archives du Ministère des Affaires étrangères w Paryżu.

W niniejszej pracy wykorzystano niepublikowane dotąd w polskiej literaturze naukowej dokumenty z Archives Départementales du Pas-de-Calais w Arras-Dainville. Materiały zgromadzone w tym archiwum okazały się istotnym uzupełnieniem stanu badań i pozwoliły na przybliżenie losu Polaków we Francji w okresie wojny, a także ujawnienie stanowiska władz lokalnych oraz dyrekcji kopalń wobec ich powrotu do kraju. Niezwykle cenne okazały się odnalezione w archiwach raporty, które zawierają informacje na temat nastrojów panujących wśród polskiej emigracji, jak również opozycyjnych wobec siebie polskich organizacji.

Owocna dla pracy okazała się również lektura prasy francuskiej i polskiej z lat 1945–1950: „Le Monde”, „Dziennika Zachodniego”, „Trybuny Ludu” oraz dwóch „zwalczających się” tytułów polskiej prasy emigracyjnej: „Narodowca”, reprezentującego emigrację polską we Francji, i „Gazety Polskiej”, organu rządu w Warszawie.

Pomocna była również przebadana polska i francuska literatura przedmiotu dotycząca życia polskiej emigracji zarobkowej, Polonii we Francji¹³ i jej postrzegania w okresie międzywojennym i w czasie wojny¹⁴ oraz losów polskiej ludności cywilnej i polskich żołnierzy przetrzymywanych w obozach internowania na terenie Francji w czasie drugiej wojny światowej¹⁵.

¹³ J. Ponty, *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Paris 1988; eadem, *Les Polonais en France. De Louis XIV à nos jours*, Paris 2008; eadem, *Les Polonais du Nord ou la mémoire de corons*, Paris 1995 (ostatnie wyd. 2004); eadem, *L'immigration dans les textes. France 1789–2002*, Paris 2004; H. Janowska, *Polska emigracja zarobkowa we Francji 1919–1939*, Warszawa 1964.

¹⁴ J. Laptos, *Francuska opinia publiczna we Francji wobec sprawy polskiej w latach 1919–1925*, Wrocław 1983; idem, *Le rôle des stéréotypes dans la formation de l'opinion publique envers la Pologne au temps de l'Alliance (1919–1939)*, w: *La France, la Pologne au-delà des stéréotypes*, wybór tekstów M. Delaperrière, J. Doberszyc, B. Drwęski, Paris 2004; W. Śladkowski, *Opinia publiczna we Francji wobec sprawy polskiej w latach 1914–1918*, Wrocław 1976; K. Maj, *Polscy komuniści we Francji 1919–1946*, Warszawa 1971; A. Paczkowski, *Prasa i społeczność polska we Francji 1920–1940*, Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdańsk 1978; idem, *La presse polonaise en France comme facteur socio-culturel entre 1920–1940*, w: *La presse polonaise en France (Polska prasa we Francji 1918–1984)*, wybór tekstów D. Beauvois, „Revue du Nord” 1988, nr 4; J. Gruszyński, *Emigracja polska we Francji w latach 1900–1975*, „Przegląd Polonijny” 1979, nr 2; idem, *Społeczność polska we Francji. Problemy integracji trzech pokoleń 1918–1978*, Warszawa 1981; K. Pomian, *La persistance des stéréotypes*, w: *La France, la Pologne...*

¹⁵ T. Wyrwa, *Wychodźstwo polskie we Francji po kapitulacji 1940 a rząd polski w Londynie*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1993, z. 140 (480); J. E. Zamojski, *Polacy w ruchu oporu we Francji 1940–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975; P. Kaliowski, *Au service de la Pologne et de la France. L'émigration polonaise en France 1939–1945*, Paris 1970 (wersja polska: P. Kalinowski, *Emigracja polska we Francji w służbie dla Polski i Francji 1939–1945*, Paryż 1970); M. Gmurczyk–Wrońska, *Polska — niepotrzebny aliant Francji? (Francja wobec Polski w latach 1938–1944)*, Warszawa 2003; K. Bartośek, D. Gallissot, D. Peschanski, *De l'exil à la Résistance. Réfugiés et immigrés d'Europe centrale en France 1933–1945*, Vincennes 1989; D. Peschanski, *La France des camps. L'internement 1938–1946*, Paris 2002; C. Laharie, *Le camp de Gurs 1939–1945. Un aspect méconnu de l'histoire de Vichy*, Pau 1993; É. Malo, *Le camp de Noé 1941–1947*, Pau 2009; M. Cheniaux, J. Miqueu, *Le camp de Gurs (1939–1945). Un ensemble de témoignages dont celui d'Hanna Schramm*, Navarrenx 2009;

Charakter zebranego historycznego materiału źródłowego do pracy z zakresu historii stosunków polsko–francuskich okresu „zimnej wojny” wymagał użycia do jego analizy metody historycznej. Jej zastosowanie do analizy zjawisk politycznych ma na celu wyjaśnienie ich genezy i związków przyczynowo–skutkowych w zdarzeniach w przeszłości. Wykorzystanie jej pozwala na obserwację wydarzeń historycznych od wewnątrz, a przede wszystkim umożliwia wyjaśnienie ich rozwoju¹⁶.

Analiza problemu powrotu Polaków z Francji została ujęta w układzie chronologiczno–problemowym, zastosowanym w trzech częściach rozprawy.

Właściwe rozważania poprzedza pierwsza część pracy, która przedstawia genezę emigracji zarobkowej do Francji w okresie międzywojennym, jej uwarunkowania społeczne, gospodarcze oraz polityczne. Omówiono warunki adaptacji Polaków emigrujących z ziem polskich oraz „Westfalaków”, przybyłych do Francji z regionu Westfalii i Nadrenii, dla których problemem była nieznamość języka francuskiego i obyczajów, a w przypadku emigrantów z Polski słabe kwalifikacje zawodowe, a nawet ich brak. Największe trudności w przystosowaniu się do realiów francuskich mieli jednak robotnicy rolni pracujący na francuskich farmach. Po pierwszym dziesięcioleciu okresu międzywojennego, kiedy Francja była *terre d'accueil* (krajem przyjmującym), w latach trzydziestych z powodu kryzysu gospodarczego zmieniła swoją politykę wobec cudzoziemców i poprzez ekspulsje oraz umieszczanie ich w obozach odosobnienia pozbyła się ich jako potencjalnych konkurentów Francuzów na rodzimym rynku. Z inicjatywy władz francuskich na mocy dekretu z 12 XI 1938 r. wielu z nich zostało internowanych w „ośrodkach odosobnienia” na południu Francji. Później, na mocy decyzji wchystowskiej Francji, zmieniono charakter obozów, traktując je jako ośrodki internowania również dla cudzoziemców pochodzenia żydowskiego.

Część druga (najbardziej obszerna) pracy poświęcona została założeniom polityki repatriacyjnej i reemigracyjnej komunistycznego rządu polskiego, aspektom prawnym i organizacyjnym, związanym z powrotem polskich obywateli z Francji do Polski oraz analizie przyczyn zakończenia akcji reemigracyjnej i rozmowom dotyczącym ubezpieczeń społecznych Polaków we Francji, jak również Polaków przybyłych z Francji do Polski.

Ostatnią część poświęcono adaptacji „Francuzów” (tak nazywano reemigrantów w kraju) do komunistycznej rzeczywistości w Polsce.

Przebadany materiał archiwalny uprawnia do wysnucia kilku najważniejszych wniosków. Tezy rządu Polski lubelskiej w sprawie polityki repatriacyjnej i reemigracyjnej zakładały przede wszystkim „interes kraju macierzystego”, co oznaczało powrót wszystkich Polaków [!] do Polski. Chodziło nie tylko o kwestie ekonomiczne i demograficzne, ale także polityczne — władzom zależało na stworzeniu państwa jednolitego narodowo. W myśl tych założeń do kraju mieli powrócić, obok emigracji zarobkowej, również wszyscy [!] obywatele polscy, którzy znaleźli się na ziemi francuskiej po 1 IX 1939 r. Na mocy dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 7 X 1944 r. utworzono Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR), który miał czuwać nad przebiegiem repatriacji Polaków oraz udzielać

A. Grynberg, *Les camps du sud de la France: de l'internement à la déportation*, „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations” 1993, nr 3; A. Nisiobęcka, *Polacy w obozie Gurs 1939–1945*, „Studium Migracyjne–Przegląd Polonijny” 2011, z. 3; E. Dworkin, *Od Manzanares do Oki. Wspomnienia dąbrowszcza-ka*, Warszawa 1974.

¹⁶ M. Nadolski, *Metoda historyczna w badaniach europejskich*, w: *Studia europejskie: zagadnienia metodologiczne*, red. K. A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2010, s. 183, 184; A. J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2006, s. 119–128; A. Gałganek, *Historia stosunków międzynarodowych. Nierówny i połączony rozwój*, t. I: *Idee*, Warszawa 2013, s. 34.

im pomocy przy osiedlaniu na terytorium państwa polskiego. W 1945 r. powołano do życia Biuro Generalnego Pełnomocnika Rządu do Spraw Repatriacji, które w sierpniu 1945 r. przekształciło się w dwa odrębne urzędy: Urząd do Spraw Repatriacji Obywateli Polskich z ZSRR oraz Urząd do Spraw Repatriacji Obywateli Polskich z Zachodu (nazywane urzędami „wschodnim” i „zachodnim”), podlegające bezpośrednio generalnemu pełnomocnikowi rządu do spraw repatriacji. Ich zadania polegały na organizowaniu akcji repatriacji i reemigracji oraz kierowaniu przybywających Polaków do przygranicznych punktów PUR.

W wyniku porozumienia z rządami polskim i francuskim latem 1945 r. rozpoczęto repatriację emigracji wojennej z Francji, którą zakończono w lipcu 1946 r., kiedy władze francuskie zlikwidowały specjalnie powołane do tego urzędy. Jak wynika z dokumentów, część emigracji wojennej, która znalazła się na terenie Francji, miała negatywny stosunek do powrotu. W przypadku „starej” emigracji zarobkowej władze polskie zdawały sobie sprawę, że przekonanie jej do powrotu będzie zadaniem trudnym, głównie dlatego, że pracujący we Francji Polacy osiągnęli odpowiedni poziom materialny, a w decyzję o powrocie musieli wliczyć m.in. utratę przywilejów emerytalnych oraz obawę przed warunkami życia w powojennej Polsce. Tak naprawdę to władze polskie z góry wiedziały, że część polskich robotników i górników pozostanie we Francji. Tego samego zdania byli również eksperci ds. osadnictwa na tzw. Ziemiach Odzyskanych.

Równoległe z rozmowami o repatriacji prowadzono negocjacje na temat powrotu polskiej emigracji zarobkowej. Umowy o reemigracji polskich górników, rolników i robotników zostały podpisane w latach 1946–1948. Jak się okazało, pomimo oficjalnych rozmów rządu francuskiego ze stroną polską administracja przy Quai d’Orsay prezentowała negatywne stanowisko w sprawie reemigracji Polaków zarówno przed rozpoczęciem tej akcji, jak również w trakcie jej trwania, czego potwierdzeniem jest materiał źródłowy odnaleziony w Archives du Ministère des Affaires étrangères w Paryżu oraz w Archives Départementales du Pas-de-Calais w Arras–Dainville. Przedsiębiorstwa kopalniane oraz farmerzy we Francji uważali, że utrata w okresie tużpowojennym tak dużej liczby wykwalifikowanych pracowników niekorzystnie odbije się na francuskiej gospodarce. Rząd w Paryżu liczył się z opiniami przedsiębiorców. Już podczas redagowania pierwszej umowy w 1946 r. wszelkie nieścisłości prawne wynikające z jej zapisów interpretowano na korzyść państwa francuskiego, tak aby móc zatrzymać we Francji możliwie największą część fachowej siły roboczej.

W trakcie rozmów o powrocie polskiej emigracji zarobkowej rząd francuski zainicjował wiele reform socjalnych, które miały zachęcić Polaków do pozostania we Francji. Wprowadzono *Statut górniczy*, uregulowano kwestie emerytalne i rentowe, podniesiono płace w sektorze górniczym. Ponadto Paryż ułatwił starania o uzyskiwanie francuskiego obywatelstwa. Zgodnie z rozporządzeniem Rządu Tymczasowego Republiki Francuskiej z 19 X 1945 r. o przyznaniu obywatelstwa francuskiego Polakom urodzonym we Francji przysługiwało obywatelstwo francuskie z tytułu *ius soli*.

Nie bez znaczenia był stosunek do powrotu polskiej emigracji oraz organizacji polonijnych. Za przyjazdem do kraju opowiadały się organizacje, których przedstawiciele byli zwolennikami władz komunistycznych w Warszawie: Organizacja Pomocy Ojczyźnie (OPO), Związek Młodzieży Polskiej (ZMP) „Grunwald”, Związek Kobiet Polskich we Francji im. Marii Konopnickiej, Organizacja Młodzieży TUR (OMTUR), Polskie Komitety Wyzwolenia Narodowego we Francji (PKWN we Francji), prowadząc dobrze zaplanowaną akcję propagandową. Po drugiej stronie znalazły się stowarzyszenia przeciwne nowo formującemu się w Polsce systemowi: Centralny Związek Polaków (CZP), Polskie Zjednoczenie Katolickie (PZK) oraz Polska Organizacja Walki o Niepodległość „MONIKA” (POWN „MONIKA”). Zdaniem ich reprezentantów Polacy nie powinni wyjeżdżać do komunistycznej

Polski. Opinię tę popierali również żołnierze PSZ, którzy zdecydowali się pozostać we Francji i otrzymali pracę we francuskich kopalniach.

Etap zorganizowania powrotu do Polski wymagał bilateralnego wysiłku polsko–francuskiego i obejmował wiele działań logistycznych, dotyczących m.in.: wyboru rodzaju transportu, wydawania wiz i paszportów, rozwiązywania umów o pracę, składania formularzy o reemigrację. Nie obyło się bez kłopotów i nieporozumień związanych zarówno z uzyskaniem stosownych pozwoleń, jak i wiz tranzytowych, np. przy przejeździe przez francuską i amerykańską strefę okupacyjną w Niemczech.

Ostatni etap reemigracji rozgrywał się w atmosferze wzajemnych oskarżeń polsko–francuskich i nasilenia napięć „zimnowojennych” w relacjach bilateralnych. W 1948 r. w trakcie podpisywania czwartej konwencji rząd francuski nie ukrywał już swoich prawdziwych intencji, wyraźnie dając do zrozumienia, że nie jest zainteresowany dalszą utratą fachowej siły roboczej. Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych Francji Jules’a Mocha z sierpnia 1948 r., nakazujące zainteresowanym wyjazdem osobiste stawiennictwo w prefekturach w celu załatwienia formalności paszportowych, było przejawem rzeczywistych i już nieukrywanych intencji gabinetu na Quai d’Orsay. Fiaskiem zakończyły się podjęte przez Polskę negocjacje w sprawie umowy reemigracyjnej na rok 1949. Zdaniem rządu francuskiego Polacy nie byli już zainteresowani powrotem do Polski, czego potwierdzeniem — zdaniem Paryża — był słaby wynik reemigracji w 1948 r., kiedy z objętych umową reemigracyjną 16 tys. rodzin do Polski wróciła zaledwie jedna trzecia. Francja powołała się ponadto na brak precedensów w tej sprawie w stosunkach z innymi państwami, nie widząc powodu, by robić wyjątek dla rządu polskiego, ale zapewniała jednocześnie pomoc rodzinom, które chciały wrócić do Polski indywidualnie. Zerwane negocjacje w 1948 r. nie ułatwiały również organizowania akcji reemigracyjnej na terenie Francji.

W momencie przystąpienia Polski do negocjacji umów reemigracyjnych rząd w Warszawie liczył na powrót ok. 40 tys. polskich rodzin. Rzeczywistość okazała się inna. Do Polski powróciło zaledwie dwie trzecie z nich (25 tys.); ok. 70 tys. osób. Drugie 70 tys. polskich obywateli znalazło się w ojczyźnie w efekcie niezorganizowanych powrotów w 1945 r. oraz repatriacji „emigracji wojennej”.

Akcja reemigracyjna nie powiodła się z kilku powodów. Pierwszym i najbardziej istotnym była opinia emigracji polskiej. O ile możemy mówić o sukcesie realizacji pierwszej umowy reemigracyjnej, zakończonej powrotem ponad 5 tys. rodzin górniczych, głównie komunistów, liczących — jak zapewniały prowarszawskie organizacje — na awans zawodowy, o tyle celów następnych umów nie udało się w pełni osiągnąć. Emigranci pozostający we Francji zmieniali swoje wcześniejsze decyzje o wyjeździe do Polski pod wpływem niepokojących informacji dochodzących od osiedleńców na Dolnym Śląsku na temat złych warunków pracy i płacy, mizერიi mieszkaniowej, kolektywizacji rolnictwa. Utwierdzały one pozostających we Francji Polaków w przekonaniu, że wyjeżdżając, stracą dorobek życia, a w Polsce nie uda im się osiągnąć podobnego standardu. W tych poglądach wspierali ich Francuzi, sabotując administracyjne czynności służące otrzymaniu przez Polaków stosownych pozwoleń. Osoby niezdecydowane skutecznie zniechęcono do powrotu trudnościami organizacyjnymi, kłopotami tranzytowymi i przymusowymi zatrzymaniami pociągów w strefie amerykańskiej. Francja konsekwentnie robiła wszystko, aby zapobiec odpływowi polskich fachowców, których utraty nie rekompensowało nawet podpisanie 21 III 1947 r. umowy między Paryżem i Rzymem w sprawie emigracji 200 tys. robotników włoskich oraz rekrutacja prowadzona w strefach okupacyjnych w Niemczech.

Powrotom nie sprzyjała też sytuacja międzynarodowa. W latach 1948–1949 r. na relacjach polsko–francuskich wyraźnie ciążyła sytuacja polityczna, w wyniku której oba kraje znalazły się po dwóch stronach żelaznej kurtyny. Rząd polski zdawał sobie sprawę z tego, że

w atmosferze „wzajemnej wymiany ciosów” organizacja i przebieg reemigracji, zagwarantowanych umową z 1948 r., mogą być zagrożone, m.in. z powodu ekspulsji Polaków z Francji i Francuzów z Polski oraz utrudnień wizowych. Aresztowanie André Simona Robineau i zamknięcie Instytutu Francuskiego w Warszawie doprowadziły do zerwania wzajemnych relacji. W wyniku otwartego konfliktu między obu państwami polska emigracja robotnicza niechętnie decydowała się na powrót do Polski.

Dylemat: „wracać czy zostać?” przeżywała prawie każda polska rodzina we Francji, burzliwe dyskusje „za i przeciw” przetoczyły się w każdym polskim domu. Powrót do ojczyzny był dla Polaków źródłem wielu wzruszeń i emocji. Witani uroczyście, wiele sobie po tym przyjeździe obiecywali. Zderzenie z polską rzeczywistością było jednak bolesne: rząd polski nie dotrzymał żadnych obietnic — ani w sprawie wysokości płac, ani warunków mieszkaniowych, dodatków socjalnych czy aprowizacji. Życie w kraju okazało się o wiele trudniejsze niż we Francji. Najtrudniej jednak było pogodzić się reemigrantom z myślą, że zawodnie są zapewnieni rządu o możliwości uzyskania wyższego statusu społecznego i zawodowego. Myśl o „lepszej przyszłości we własnym kraju” prysła jak bańka mydlana. Ta świadomość była tym bardziej gorzka, że większość polskich górników z Francji deklarowała poglądy komunistyczne. Tymczasem reemigrantów zatrudnionych na odpowiedzialnych stanowiskach kierowniczych w kopalniach lub w lokalnej komunistycznej administracji państwowej było stosunkowo niewiele spośród tych kilkudziesięciu tysięcy przybyłych z Francji. Zdecydowaną większość skazano na gorycz porażki. Z raportów odnalezionych w archiwach francuskich i polskich wynika, że duża część reemigrantów żałowała decyzji o powrocie do kraju i oszukańczą propagandę Polski Ludowej odczuła nad wyraz boleśnie. Trudności z adaptacją w nowych warunkach miała młodzież reemigracyjna, która w Polsce czuła się wyobcowana i niemal zaraz po przyjeździe do kraju ojców zaczynała starania o powrót do Francji na podstawie francuskiego paszportu. Na ten sam krok decydowali się też starsi „Francuzi”, zwłaszcza ci, którzy nie byli w stanie zaakceptować socjalizmu w stalinowskim wydaniu.

W obraz polityczny komunistycznej Polski wpisuje się kwestia dotycząca inwigilacji środowiska reemigrantów, podjęta przez urzędy bezpieczeństwa, tak spreczna przecież z założeniami polityki repatriacyjnej i reemigracyjnej. Zwrot polityczny w 1948 r., zaostrzająca się w Polsce „walka klasowa” oraz walka z „wplywami imperializmu”, nakaz zachowania „czujności rewolucyjnej”, szukania „agentów” w szeregach partii i zakładach pracy spowodowały wzmoczoną obserwację środowiska reemigrantów i repatriantów. „Francuzów” usuwano ze stanowisk kierowniczych, traktując jako „wrogów klasowych” i podejrzewając o szpiegostwo na rzecz państw zachodnich; niektórych poddawano brutalnym śledztwom. Rozczarowania nie kryli też rolnicy. Domy, które zostały im przydzielone na gospodarstwach, wymagały gruntownych remontów. Ich oburzenie wzbudziła wprowadzona w Polsce kolektywizacja rolnictwa.

Pierwsi reemigranci o poglądach komunistycznych, członkowie Brygad Międzynarodowych z przeszłością „francuską”, objęli wysokie stanowiska funkcyjne w szeregach milicji, urzędach bezpieczeństwa bądź ministerstwach. Część polskich działaczy należących do Francuskiej Partii Komunistycznej (FPK) zatrudniono w służbie więziennej, gdzie zhańbili się okrutnym traktowaniem więźniów. Ci „Francuzi”, w przeciwieństwie do reszty reemigrantów, mieli wpływ na kształt systemu władzy. Warto dodać, że „Hiszpanie” (tak nazywano członków Brygad Międzynarodowych) i „Francuzi” tworzyli „zamkniętą” grupę ideowych komunistów związanych zarówno poprzez pracę w służbach, jak i stosunki rodzinne. Postępująca stalinizacja oraz trwające procesy Yvonne Bassaler i André Robineau pogarszały ich położenie w ojczyźnie: stalinizm zaczął pożerać własne dzieci, które wróciły „budować socjalistyczną ojczyznę”. „Francuzi” przekonali się, że teoretyzowanie

o komunizmie, a życie w komunizmie i doświadczenie go „na własnej skórze” to dwie przeciwstawne kwestie.

Ci reemigranci, którzy pozostali w Polsce, wierzyli w zmiany w kraju, mając nadzieję, że ich sytuacja ekonomiczna się poprawi. Po okresie wyczekiwania „lepszego jutra” na stałe zatrzymywały ich w Polsce często poczucie „małej stabilizacji” i obowiązki rodzinne.